

פרק חמישי

קנין תורה

- א. סדר למודים. ב. לימוד תורה ואומנות. ג. הוראה לרבנות.
ד. ערך התלמוד. ה. יגיעת התורה. ו. חינוך הבנים לתורה.
ז. הקריאה לחינוך לומדי תורה. ח. חלוקת הש"ס הגדול.
ט. ענין יסוד הסמינר לרבנים. י. קצרות. יא. בשולי הפרק.

א. סדר למודים.

לכ"א ידידי החתן וכר כ"מ אריה ליב נ"י יהי ה' עמך ויצליחך

בכל טוב.

אם כי כבוד הדבר להשיב בסדר תלמוד המשתנה לכל תכונת האדם וקשה לשפוט בזה, בכל זה לא אשיבך ריקם, לפי הראות לפי תכונתך טוב שיהא לך שלשה שיעורים א) הלימוד בלי לדייק כל כך ואם [אם] לפעמים לא יהיה הפשט ברור כל כך, רק לחזור כמה פעמים לזכור היסודות, אולי טוב שיהיה זה בגמרא פשוטה עם פירש"י. ב) גמרא ותוספות לדייק בפשט היטב, ג) עיון אם [זה] איזה סוגיא [ספר שר' אינו מעכב] או באותה מסכת שלמדת גמרא עם תוספות, אך לסדרה מה יהיה העיקר תלוי לפי העת. בכלל העיקר הוא התורה לידע הקוטב מן הגמרא, העיון היינו לאט לאט בכל יום מעט, לפעמים להרבות לפי השעה. היסוד לראות לקנות מה בגמרא ואם גם בתוספות, טוב. בדבר המוסר תתחיל מעט בכדי שתקנה ידיעה בלמודה ואז תוכל לשפוט לפי הזמן איך להתנהג. בדבר אשר כתבת אלי אל תשים לבך כלל. למד בנחת בנפש חפצה לשמור בריאותך וטוב לך.

כנפש דודך דר"ש ישראל.

*

כבוד ב"א היקר שיחי.

בקצרה אשאל ממך אותה אבקש, לבאר לי במכתבך באר היטב את אשר יהיה לך לקנין בבקאות מעת אשר נפרדנו איש מאחיו בפאלאנזע עד כה, כאשר ידעת מחשבתי עליך, כי קנין הבקאות הוא הציר אשר עליו תסוב כל בלתי יראתך והנהגתך.

ידידך דודך ישראל

ב"ה עש"ק כ"ג תמוז תרכ"ג קאוונא.

שלי לכבוד ידידי ב"א הרב וכו' כ"מ אריה לייב יחי' לברכה.
בהיותי בפרידריכשטאט קודם שבועות מצאתי איש נוסע לזאגרא,
נוכרתי לכתוב לו ולדרוש ממנו לבאר לי באר היטב את אשר קנה
בלימודו מעת אשר נפרדנו בפאלאנגע, עד כה לא נתכבדתי בתשובתו.
עתה נזכרתי שנית ואכפיל בבקשה למחול לכתוב הדבר אל נכון. כידוע
אשר זה היסוד לפניו לתור אחרי הבקאות הנכונה ואל ילך ח"ו משך
מה במחשבות וישוב הדעת ויבא מען רופט „געחלשט אין לערנין". והנה
זה קרוב לשנה מעת אשר נתפרדנו איש מאחיו, וראוי לכמותו צעיר
לימים עודנו באבו מאוכלי מן להיות מן הקונים הרבה, לזאת יודיעני
אם עלה בידו על נכון כי אם לא עכשיו אימתי. וכל קניית הוראה
וגם חריפות הם כמעט טפלים נגד הדבר הגדול הלזה בעת הלזה, היא
קניית רבת הבקאות. לזאת ימהר בדבר וערום יעשה בדעת ויודיעני
נא בירור הדברים. ידידו דודו ישראל
ידרוש נא בגיני לשלום לכבוד חותנו אחי ידידי יחי' ובשלום
גיסי ידידי יחי' לברכה.

*

ב"ה, ה' משפטים.

מכתבו הגיעני נכון, והנה כבד הדבר לסדר דרך הלימוד המשתנה
לכל איש לפי תכונתו ומרכזו.

גם ביתר פרטי שאלתו לא אוכל לכתוב לו רק בכלל. היסוד
לפניו לימוד לשמה שילמוד בסדר הלימוד של „שלא לשמה" היינו
שיראה שיהיה גדול בין אנשים, ולפי תכונתו היסוד לחתור על בקיאות
שיראה שבכל איזה חדשים יקנה בקיאות ויסדר הדבר לפי תכונתו,
ובלתי הסדר גם לסדר יחשב לו למען לא יבלבלוהו הרבה חיפוש
בסדר הלימוד. גם לעסוק מעט בעיון, גם לקבוע זמן מעט בלימוד
המוסר. ויסוד לימודו במוסר יהיה העיקר שיקנה לו ידיעה בתהלוכתה,
ואם יזכהו הש"ת שיהיה גדול בתורה בין אנשים, כל פרטי עניני
עבודת ה' ית"ש יקל לפניו. והיסוד תלוי בבקיאות וזה יסוד נאמן
לאדם לבקש לו תחבולה שאל יכבד עליו עבודתו יתברך כל כך.

קוצר דברי הלזה יפתחו לפניו שער פתוח

וחפץ ה' בידו יצליח.

כנפשו הטוב ונפש דודו דו"ש ישראל.

(לפי העתק כת"י)

*

סדר הנהגה בלימוד: שיהא הלימוד למעשה, לעבור על השו"ע הרבה פעמים, ולעיין אחר כך בשאלות ותשובות, לעמוד היטב ולאסוקי שמעתתא אליבא דהילכתא בכל דבר שיבוא לידו. יחקור בשכלו בכל מה שלומד את היוצא מלימוד זה, הלכה או מוסר או מצוה. ואמר (ר' ישראל) שדרך הלימוד של רבו ר' זונדל מסלנט היתה — שכל מה שלמד, ואפילו תנ"ך, בירר את היוצא מזה למעשה וכל דין שלמד חתר אחרי ההלכה למעשה, ואחר כך עיין בעצמו אם הוא מקיים את הדין כפי ההלכה שגמר בדעתו שכך יש לנהוג. (לפי העתק כת"י)

*

בעל החפץ חיים ז"ל שאל פעם אחת את הגר"י סלנטר ז"ל אם כדאי ללמוד ענין אחד הרבה פעמים, או שיותר כדי ללמוד הרבה ענינים? אמר לו ר' ישראל: צריכים לדעת כמה גדולה היא התורה של הקב"ה — ולכן יש ללמוד הרבה ענינים.

(תולדות החפץ חיים להרב ישר)

*

על המנהג ללמוד עם הילדים בהתחלת גמרא סדר בויקין, אמר ר' ישראל כי הטעם הוא מפני שזה דבר שאינו מוטבע בשכל האדם, שכן אם תרגולתו שברה צלוחיתו של חברו יצטרך לשלם? ואם לא ילמד האדם הלכות אלו עד שיגדל קשה יהיה לו לכונן את שכלו לשכל התורה ולא יכנסו הדברים באזניו. (עפ"י סדר למשנה להגר"י מלצן)

*

כשהייתי בן ארבע עשרה שנה הביאני מר אבי ז"ל לפני הגר"י סלנטר זצ"ל ואמרתי לפניו חידוש אחד שחידשתי בגמרא. ושאלני באיזה ספרים אני מעיין, וכשאמרתי לו כי אני מעיין בספרי אור"ח חדש על פסחים וקידושין ועוד כאלה — אמר לי בוז הלשון: בני שמע לעצתי למד חושן משפט עם קצות החשן ומחנה אפרים, ועיקר עיונך תשים בספרי הראשונים כמו הרמב"ן והרשב"א והר"ן ועוד. (הרב דייכס בהקדמה לספרו דרשות מהר"ח)

ב. לימוד תורה ואומנות.

כבוד ידידי הרב הגאון וכו' מ' אלי' קראטינגר נ"י.

מאד יהמה לבב אנוש ישר הולך, על המכשלה הזאת אשר בנו, אשר לחרפה וקלון היה עשיית מלאכת יד לראות בה חיים בעמל כפים באמונה ולהחזיק בתורה ה' בדעת צלולה, להיותנו בוחרים במסחר בה, אשר לזאת הרבה בני תורה ינורו אחר משקידתם לגדל טרחתם

השוא אשר אין יסוד למו וחבלי המרמה יתמוכו וכל תוקף התבונה תצלל ובלבולם כמאמר חז"ל כל תורה שאין עמה מלאכה וכו' מה נכבד היה לקבוע יתד נאמן להיות כל איש משים לבו על בנו בתחילה להקימו היטב נכון בלמודי גפ"ת ואחרי זה ללמדו איזה אומנות אשר יתפרנס בה בהכשר וגם בתורת ה' יהיה חפצו. וכל עוד לא ימצא יד הבן בלמוד גפ"ת כל יעזרהו לשום אומנות, כי אין לאומנות זמן מוגבל וקנייתה בזמן העמידה כימי הנערות [כאשר יעידון האומנים הבקיאים] לא כן לימוד הגפ"ת אשר הוא עיקר חיינו ומשמרת נפשנו, יסודתה רק בימי הילדות ומינה בל נזע.

עתה זה האיש, ר' נח שמו, איש מופלג גדול בגפ"ת ירא את ה' ררבים נשאו לבו לקרבו אל המלאכה, אכן משפלות יד מצבו אין לאל ידו להכינה על כנה. מה נהדר הוא לעמוד לימין עזרתו למען יוכל לעשות מלאכתו נכונה להתפרנס בה באמונה, ובתורת ה' יהיה מעוזו להיות מופת לרבים אשר ממנו יראו וכן יעשו. דגל התורה והאמונה ביחד אשר תורתו יהיה קבע ומלאכתו עראי וזה וזה יתקיים בידם. דברי ידידו דו"ש ישראל מסלנט ג' חקת תר"י לפ"ק.

ג. הוראה ורבנות.

מאד הוא שואל כהוגן והנכון למלאת דברו, ובפרט בימינו אלה אשר המורים מתמעטים, ראוי שכל ירא אלקים יחפש בכל עוז ללמוד להגיע למטרת הוראה, וזה שלימות כל איש השוקד על התורה כעת. העיקר והיסוד להכשיר עצמו להיות ראוי לפי ערכו להיות רב ומו"צ, וגם ענין הפרנסה דבר נכבד הוא עפ"י התורה לדאוג עבור אשתו המוטלת עליו עפ"י התורה ואין להקל בדבר שבין אדם לחברו. [אכפול] דברי כי לעת כזאת, זאת היא מטרת היראה והלימוד לשמה לפקח להגיע למטרת הרבנות.

ואמר (ר' ישראל) כי זה נאות הוא לכל אברך השוקד על התורה, חה העיקר בימינו וכו'. אולם יש להבדיל בין דין לדין, כי אותו דין המצוי לבוא למעשה צריך ללמדו ביתר עמקות, מה שאין כן אותו שאינו מצוי אין צורך להעמיק בו כל כך, ומכל מקום צריך ללמוד ולדעת הכל ולהיות בקי בכל חלקי השר"ע אר"ת ויר"ד וחז"מ ואה"ע, וכלי זה לא סגי.

ואמר עוד (ר' ישראל): כי מה שהוא לא נתקבל לרב הוא, מפאת סיבות בודדות אשר מנעהו, ומכל מקום לו ראה את הנוולד כאשר הוא עתה, כי אז בכל עוז היה מכין את עצמו לזה.

(מתוך העתק כת"י)

סיפר לי רב אחד שלמד בפרישות בקובנה, כי פעם אחת התקיים ויכוח בין האברכים הפרושים אם יש להשתדל בדבר השגת מקום למשרת רבנות, או להמתין עד שיקראו ממקומם. הלכו לשאול את הגאון ר' ישראל סלנטר ז"ל. כשבאו התחילו לגלגל בדברים עם ר' ישראל באיזה ענין, מתוך כוונה להגיע בסופם של הדברים לפתרון בעיה זו. אבל עוד טרם הגיעו לשאלת הרבנות אמר להם ר' ישראל: היום הגיעני מכתב מבעל-בית אחד ובו תלונה על האברכים שנוסעים בעצמם לחפש רבנות, ואני אומר שצריך לנסוע לחפש רבנות. כך נפתרה שאלתם, והיתה זאת אצלם כנבואה קטנה.

(הרב ספיר — תבונה)

מספרים על הגאון ר' מאיר מיכל רבינוביץ, מחבר ספר „המאיר לעולם“, כי עוד בלמדו בבית התלמוד של ר' ישראל, בו התגלו כחותיו וכשרונותיו הגדולים, הוצע לפניו לקבל משרת רבנות, אבל ר' מאיר מיכל סירב והשיב, שהוא ירא לקבל עליו אחריות כזו, אז אמר לו ר' ישראל סלנטר: „וכי מה דעתך שרבנים צריכים להיות אלה שאינם יראים? דוקא משום שאתה ירא אתה ראוי ביותר לרב בישראל.“

*

קבלתי מאת מורי ורבי הגר"י סלנטר לאמר: לשם ההשתלמות של אלה הלומדים המיועדים להיות מורי הוראה בישראל כראוי באמת ודרושים הם לכמה דברים גדולים ורמים, מוכרחים להיות בקיאים בכל דברי התנאים והאמוראים בש"ס בבלי וכו' פוסקים ראשונים ואחרונים, חריפות בשכל ישר, אף לטעת ולקנות בנפשם מדות הטובות שנמנו בחכמים ולשמש תלמידי חכמים רבנים גדולים ומובהקים בדור, כמו שנדרשים בכל החכמות והמדעים שני הדברים המכונים בשם „תיאוריה“ ו„פרקטיק“.

*

יסוד החסרון הוא כי בזה יתבטל חלילה הכרח יכולת הלימוד להוראה וכו', כאשר עיננו רואות באשכנז גם אצל גדולי היראים נשכח כמעט הדבר לגמרי, בחשבם כי די להוראה ידיעת השלחן ערוך ויראת שמים, אשר לא כן הדבר ליועדי ענין הלימוד וההוראה, אשר עדין לא נכבה בעו"ה הידיעה כמעט מכל הדור הישן, כי נצרך להוראה אנשים גדולים בלימוד. לפי מרוצת תהלוכות הזמן לא ידענו אם ימצאו גדולי התורה וכו'.

(מתוך מכתב הגר"ס לר' יעקב ליפשיץ)

בקשר עם תכנית בית המדרש לרבנים)

בענין ההוראה הזהיר (ר' ישראל) שלא תהא ההוראה קלה בעינינו, שכן על זה אמרו חז"ל: רבים חללים הפילה [זה תלמיד שלא הגיע להוראה ומורה], ולכן אל ינעול אדם מסאני דרב מכרעיה, ואלא להורות כי אם אחרי הדקדוק בהלכה היטב. אבל גם אל יביא אותנו חומר הדבר להפליג יותר מדי עד כדי לפרוש מענין ההוראה לגמרי, לא זו הדרך הישרה. כשם שבדרכי המסחר לא נמנע הסוחר מלעסוק בעסקא פן יפסיד, והוא טורח לעבור ימים ומדינות לקנות ולמכור כי ההכרח מאלצהו לכך, כן בענין ההוראה צריכים להתמסר להוראה מצד ההכרח של הוראת הלכה לישראל, וכפי שאמרו חז"ל „ועצומים כל הרוגיה“ „זה תלמיד שהגיע להוראה ואינו מורה“, ובפרט בימינו אשר נתמעטו היודעים להורות הלכה, והעולם שוגה בשתים — בזה שאין מחזקים את הלימוד להוראה בדורנו, וכן בקלות ענין ההוראה בעיניהם. הלא בכל חקירת דין יש כמה בחינות, (א) איך היה נוהג בענין ההוא כשהיה בא לידו לענין ל„כתחילה“, (ב) איך לנהוג ב„דיעבד“, (ג) ואיך כשהדין הוא בין שנים שבאו לפניו על מנת שידון להם דין תורה — שצריך להזהר שלא להטות לשום צד. (ד) איך לנהוג בדין ההוא לענין תוכחה לבני ביתו ולכל השומעים לקולו, אשר בכל אחת מהבחינות ישתנה הדין. (לפי העתק כתי')

כשנוסד בית המדרש לרבנים בוילנה נתנו המיסדים את עיניהם ברבי ישראל מסלנט שיעמוד בראש בית המדרש ויקרא שמו עליו. לא נענה להם ר' ישראל. השתדלו המיסדים לפני הרשות, שעינה היתה פקוחה על בית המדרש, שתעמיד את רבי ישראל בראשו, מדעתו ושלא מדעתו. כשהגיעו הדברים לר' ישראל יצא את וילנה. לראש בית המדרש נמנה צבי קצנבלוגן. לימים שאל אדם אחד, ד"ר שפיר מקובנה את ר' ישראל ואמר לו: רבינו מפני מה לא רצה לעמוד בראש בית המדרש? דומה שאילו עמד רבינו בראשו היה מאציל מרותו רוח ישראל על בית המדרש ומעמיד רבנים שכחם יפה בין בתורה ובין בחכמה. אף אני אומר לך — החזיר לו רבי ישראל תשובה — בנהוג שבעולם, רב בישראל כשבאה לפניו שאלה של עני — הריהו נזקק לה מיד: מפסיק מסעודתו ומשיב, ואם השאלה חמורה ויש בה הפסד מרובה — הריהו יושב ודן בה, מעיין בספרים, הופך והופך בהם, עד שהוא מוצא צד של היתר. ואילו כשבאה לפניו שאלה של עשיר אין הוא ממחר להזקק לה ואין הוא נכנס בעוביה להתיר, וחילופיהם ברופא

כשקוראים אותו לחולה עשיר, מיד הוא מזדרז והולך ואפילו בחצות לילה, ואילו כשקוראים אותו לחולה עני, הוא משתמט בכמה אמתלות, וכשכלו כל התירוצים אין הוא הולך אלא בעל כרחו כאילו כפאו שד; וכל כך למה? לפי שאינו דומה רופא לרב. רב בישראל תחלתו לא למד על מנת להיות רב, אלא למד תורה לשמה לשמור ולעשות לקיים את מצותיה וחוקיה המצוים לתמוך עני ורש ולעמוד לימין אביו, וכשהוא נעשה לרב בישראל הריהו הולך בדרך התורה וחומל דלים. לא כן הרופא, שכל עיקרו לא למד אלא על מנת להיות רופא: אין הוא נכנס לאוניברסיטה ללמוד חכמת הרפואות לשמה לרפא חולים ולחבוש לעצבותם של בני אדם. בוחר הוא בחכמת הרפואה משום שהיא אומנות נאה הנותנת לבעליה עושר וכבוד, ולפיכך כשהוא נעשה לרופא הריהו חונף לעשירים שמהם כבודו ועשרו. עכשיו — מסיים רבי ישראל — בא בית המדרש לרבנים ועושה את הרבנות אומנות ככל האומניות. תלמידי בית המדרש לומדים במחשבה תחלה כדי להיות רבנים בישראל, רבנים כאלה עתידים להיות כרופאים, סופם לחנוף לעשיר ולבזו לעני, לפיכך לא רציתי שידי תהיה באמצע.

*

ר' ישראל מסלנט היה אומר: כל רב שבני קהלתו לא מגרשים אותו מן העיר אין הוא בכלל רב; גרשוהו — אין הוא בכלל בן אדם. (אורהמוסר)

*

סיפר החפץ חיים ז"ל שהגר"י סלנטר ענה לאברך אחד שביקש ממנו דרך בהנהגת רבנות: ברוגז ובצעקות על בעלי־בתים לא מצליחים להחניף לבעלי־בתים — אסור, אלא צריכים להתאמץ ולעבוד בכל מיני דרכים. (תולדות החפץ חיים להרב ישר)

*

הגר"י סלנטר ז"ל, באחרית ימיו היה מצטער מאד על שהתורה משתכחת מישראל עד שעוד מעט ישארז ללא כהן מורה חס ושלום. ועל מה שאומרים האנשים כי לא יחסרו לנו רבנים היה אומר כי זוהי טעות גדולה. הנה אמרו חז"ל על „אחד מאלף מצאתי“ (קהלת ז') בנוהג שבעולם אלף נכנסים למקרא אין יוצאין מהן למשנה אלא מאה ואותן מאה שנכנסו למשנה אין יוצאין מהן לגמרא אלא עשרה ואותן עשרה שנכנסו לגמרא אין יוצא מהם אלא אחד להוראה. והנה בדור שלפנים, אשר כל בית ישראל היו מקדישים את בניהם למקרא ומשנה וזה היה כל חיי רוחם — היו מצליחים רק אחד מאלף, והם השרידים

שנשארו אצלנו היום: לא כן אצלנו בעונותינו הרבים אשר מנעוריהם יפריעו אותם ממקרא ומשנה — כמה יוכלו לצאת להוראה. ואף על פי שאין זה מורגש כל כך בערים הקטנות, הרי בערים הגדולות זה מורגש, כי באמת יחסרו להם רבנים כראוי להם וכאשר נעדר אחד אין תמורתו ואם יקחו רב מעיר אחת גדולה לעיר אחרת שוב יחסר בעיר ההיא רב מתאים.

והיה אומר ר' ישראל כי אף אם יחליט האדם שלא להיות רב ומורה צדק לעולם ועלתה בידו כל ימי חייו עד היותו בן שבעים שנה ואחר כך לגודל דחקו הוכרח לקבל רבנות ושימש במשרה זו בערך חצי שנה קודם פטירתו, ובתוך כך הכשיר מקוה שלא כדין וטבלו בו שמונים נשים נדות — הרי כל מה שלא עשה בשבעים שנה כל ימי חייו קלקל לעת זקנתו קודם פטירתו בחצי שנת רבנותו. נמצא כי כל ימי חייו צריך ללמוד בעמל היגיעה לאסוקי שמעתא אליבא דהילכתא כי מי יודע כמה ענינים יזדמנו לפניו.

(עפ"י סדר למשנה להגר"י מלצן)

ד. ערך התלמוד.

היסוד בלימוד התורה הוא שיהיה בדרך סיבה ומסובב מהמוקדם אל המאוחר, מהגמרא ואילך עד הש"ע והאחרונים: שילמוד כל אחד לפי הבנתו, ולדעת קישור הדינים זה בזה; אבל בזה יבדל לימוד הגמרא עצמה מלימוד הראשונים והאחרונים, כי לימוד התלמוד צריך להיות כמו לימוד היסטוריה, והראשונים והאחרונים — כמו לימוד מדעי. ונסביר הדבר בכך: כל הנמצאים בעולם נבדלים זה מזה בסוגים שונים, ובמין המדבר עצמו אף כי יש הבדל בין אנשים בין חכם לשאינו חכם — הבדל זה איננו בסוג ומין. מצינו במסכת עדיות, מעשה בשני גרדיים משער האשפות שהכריעו כל חכמי ישראל בעדותם, וכן שלשה רועי בקר; אבל לא ראינו שהבהמה תכריע אדם, כי היא מסוג אחר. כן הדבר בהבדל שבין התלמוד לבין מה שנתחבר אחריו, לימוד התלמוד הריהו לנו כלימוד חקירת טבע אשר בחקירתנו לא ישתנה הדבר. כל מגמתנו בלימוד התלמוד היא, להבין את דברי הגמרא, וכל האמור בתלמוד לא ישתנה בשום אופן ואין להשיב עליהם בשום פנים. לא כן הספרים שנתחברו אחרי התלמוד, הלימוד בהם הנהו לימוד מדעי, אם כי תעלה מורא לחלוק על הראשונים מגודל קדושת תורתם, וכן גם האחרונים, בכל זאת ההבדל בינינו לבינם איננו הבדל בסוג, וכשם ששלשה רועי בקר או שני גרדיים הכריעו

בעדותם כל חכמי ישראל — כן יתכן שישתנה הדין מה שנפסק באחרונים, אבל כשם שלא בנקל סמכו על רועי בקר, כך אנו גם כן לא נסמוך על שכלנו לגבי האחרונים, אם לא בראיות ברורות: וזה אמור בשעת הוראת הדין, אבל בעת הלימוד בראשונים או באחרונים מוטב להניח בצריך עיון מאשר להכנס בדוחק כשהדבר קשה לנו להבין, כי דרכי הלימוד נעלמות הן מאתנו. (עפ"י העתק כת"י)

ה. יגיעת התורה.

...אם כי גם בלימוד התורה דרך לימודה והשגתה היא כמו בשאר החכמות בסיבה ומסובב, בכל החכמות הסיבה היא לימוד החכמה והמסובב הוא השגת החכמה וכן בתורה הסיבה היא הלימוד והעיון היטב בעומק ההלכה עד שידו מגעת [גם הלימוד לשמה צריך לירד לעומקה של ההלכה, לא כמו שחושבין אחרים שרק מי שלומד שלא לשמה להיות לרב צריך ללמוד ההלכה על בוריה — כי אף שמקיים הלימוד לשמה מצות „ודברת בם“ כשלומד ואינו מברר את ההלכה, — לא יצא בזה ידי חובת ידיעת התורה שהיא מצות עשה בפני עצמה „ושננתם“ שיהיו דברי תורה משוננים בפיה] והמסובב הוא ידיעת התורה — בכל זאת חילוק יש בין כל החכמות והמלאכות לבין לימוד תורה, שבכל החכמות תכלית עמל הלימוד הוא המסובב השגת החכמה, ואם היה משיג אותה בלי עמל וטורח ודאי שהיה יותר טוב לו, ואם עמל כל ימיו על לימוד החכמה ולא השיג כלום לשוא כל עמלו — אבל בלימוד התורה העיקר היא הסיבה היגיעה בלימוד, וגם אם יגע ולא השיג כלום אין זה עמל שוא היגיעה עצמה היא תכלית. אמרו חז"ל (סנהדרין צ"ט) א"ר אליעזר כל אדם לעמל נברא שנאמר כי אדם לעמל יולד (איוב ה') ואיני יודע אם לעמל פה נברא אם לעמל מלאכה כשהוא אומר „כי אכף עליו פיהו“ הוי אומר לעמל פה נברא ועדיין איני יודע אם לעמל תורה אם לעמל שיחה כשהוא אומר (יהושע א') „לא ימוש ספר התורה הזה מפיה“ הוי אומר לעמל תורה נברא. יש לשאול מה היא שאלת הגמרא איני יודע אם לעמל פה נברא אם לעמל מלאכה נברא הלא עיקר בריאת העולם היא בשביל התורה וכודאי שתכלית בריאת האדם היא בשביל התורה ואיך יתכן לומר שנברא האדם לעמל מלאכה? לפי האמור למעלה מוסברת יפה שאלת הגמרא כי הייתי אומר שבלימוד התורה התכלית היא רק המסובב השגת התורה כמו בכל החכמות, ולכן זה שהוא בעל כשרונות ולב מבין ואיבריו חלופים בשביל עבודת מלאכה הוא נברא ללימוד תורה, אבל

זה שתלמודו קשה עליו, שאפילו אם ייגע כל ימיו לא ישיג כלום, פטור הוא מעסק התורה. אומרת לנו הגמרא „כשהוא אומר „כי אכף עליו פיהו הוי אומר שלעמל פה נברא“ שכל אדם חייב על כל פנים לקבוע עתים לתורה. כי לא עליך המלאכה לגמור רק שיהיה הלימוד ביגיעה ובתמידות שמצדו אין מניעה בהשגת התורה, ואז אף אם לא ישיג כלום צדיק גמור הוא ואהוב יותר אצל הקב"ה מזה שהשיג בשכלו חלק גדול מן התורה בלי יגיעה רק מכח כשרונותיו „ולפום צערא אגרא“ (לפי ספר „אבן־ישראל“)

*

יוסף בריה ד"ר יהושע חלש אינגידא אמר ליה אבוה מאי חזית אמר ליה עולם הפוך ראיתי עליונים למטה ותחתונים למעלה אמר ליה עולם ברור ראית ואנן היכי חזיתנן אמר ליה כי היכי דחשבינן הכא חשבינן התם (בבא בתרא י'). יש לשאול מה היתה שאלתו „ואנן היכי חזיתנן“ וכי יש ספק בחשיבות התורה בעולם הבא? ונראה לומר כי אולי היתה חשיבותם כאן מפני שהשיגו הרבה בתורה והם גדולים בחכמה שצריך העולם לתורתם, אבל התם [בעולם הבא] העיקר היא היגיעה ואולי עדיין לא יצאו ידי חובתם בשלימות ואינם חשובים התם. אמר ליה „כי היכי דחשבינן הכא חשבינן התם“ שגם יגיעתם היתה בשלימות. (לפי ספר „אבן־ישראל“)

ג. חנוך הבנים לתורה.

אל ימנע אדם את עצמו מן התורה, אף אם לפי ראות עיניו יהיה מוכרח לעזוב לימודו ולעסוק במסחר, כי יגיעת התורה אינה דומה ליגיעת שאר חכמות. בכל החכמות — היגיעה היא רק דרך לאדם להגיע אל התכלית, אבל בתורה — היגיעה עצמה היא תכלית וכל יום ויום שלומד הוא תכליתו, כמו ששכיר יום שאינו דואג לגמר הבנין שעובד בו בתור שכיר כי תכליתו היא עבודתו כל יום להשתכר ממנה.

אל ימנע האב מללמד את בנו תורה אף אם הוא יודע שאחר כך לא ישאר הבן בלימודו, כיון שהתכלית היא אותו זמן עצמו שהוא לומד. מלבד זה יש לגבי האב עוד ענין גדול בלימודו עם הבן [לבד מצות ה' שנחתם, ה' למדתם, חנוך לנער ע"פ דרכו] כתוב ביהזקאל (ג) „הן אדם צופה נתתיך לבית ישראל וגו' ולא הזהרתי וגו' הוא רשע בעונו ימות ודמו מידך אבקש וגו' ואתה כי הזהרת רשע וגו' ואתה את נפשך הצלת“ הרי שמחויב הצפה לעשות את שלו. וכפי שאמר

חז"ל (שבת נ"ה) „אמרה מדת הדין אם לפניך גלוי לפניהם מי גלוי והיה להם לעשות את שלהם" (על הצדיקים שלא מחו על מעשי הרשעים) למדנו מזה שהאדם מחויב להוכיח לחברו אף שאפשר שלא יועיל. כל זמן שהילד עוד בקטנותו קל מאד להנהיגו במדות ולהטותו ליראת שמים לשבר יצרו הרע, לא כן כשכבר גדל עם המדות הרעות שבו. נמצא שבמה שהאב מדריך את בנו בדרך ישרה כפי מה שאפשר לו, אף אם אחר כך כשיצא מרשותו לא ישמע לו, הוא את נפשו הציל, מכיון שחינכו לפי כחו, אבל אם האב לא הדריכו, אף אם היה גלוי להקב"ה שודאי לא היה מועיל לו, נענש האב על עונות הבן כל ימיו כי לפניו לא היה גלוי. נמצא האב פוטר עצמו בחינוכו את הבן במדות טובות ולימוד תורה בילדותו מכל עונות הבן שיעשה כל ימי חייו.

ז. הקריאה לחינוך לומדי תורה.

נודע לכל כי לימוד תורה עולה על כל כמאמרם „תלמוד תורה כנגד כלם" והיא נשמת חיי האומה הישראלית וקיומה בכל עת. המדרגה היותר גדולה בלימוד התורה היא הלימוד לדעת להורות הוראה בישראל כדת וכהלכה עפ"י הגמרא והפוסקים מבלי שיצטרך לחפש בפסקי האחרונים. הנה אף בימינו נמצאים עוד צעירים לימים מצוינים בתכונות נעלות, ובשכלם המהיר ובבינתם הישרה מוכשרים הם שמהם תצא הוראה לישראל אבל רובם לא עשירים הם וחבלם לא נפל בנעימים ואמרו חז"ל: „הזהרו בכני עניים שמהם תצא תורה", ואף כי תשוקת התורה תמלא כל לבבם לשום משכנם באהל תורה ולהגות בה — בכל זאת לא יעצרו כח להתמיד ימים רבים בלמודם, כי תגבר עליהם דאגת פרנסתם ופרנסת משפחתם: כי לא כימים מלפנים הימים האלה לנו, דרכי החיים נתרבו בימינו והפרנסה נתמעטה וגם מעיינות הפרנסה ששאבו לומדי התורה דללו וחרבו בימינו, כי בימים שעברו, צעיר לימים אשר השלים חוק לימודו וכבר מצא ידו להורות ולדון וטרם מצא מקום לכהן בה בתור מורה הוראה, וגם מי שלא השלים עדיין חוק לימודו להורות הוראה, היה יכול להמשיך בדרך כי בנקל מצא פרנסתו, כי כבוד התורה היה גדול בימים ההם ובעלי בתים עשירים שהיו להם בנים בעלי כשרונות פזרו כסף רב עליהם ושכרו להם מורים מובהקים ששלמו להם שכר רב בעד כמה שעות וזה שימש לתלמידי החכמים הצעירים מקור פרנסה, ויתר הזמן למדו לעצמם והשתלמו בתורה. לא כן בימינו אלה שלמודי חול נפרץ בין

בנינו במדה נפרזה והתורה ירה מכבודה והתשוקה ללימוד תורה נתמעטה גם מן האבות גם מן הבנים מאין יבוא עור לאלה השרידים היושבים לפני ה' והוגים בתורה יומם ולילה ואם לא ימצאו מוצא לפרנסתם, אז ח"ו כל טרחם ועמלם יעלו בתוהו והיא אבידה שאין לה תשלומין הלא ימעטו דורשי התורה וההוגים בה ואז הלא ימוט ח"ו העמוד הראשון אשר העולם עומד עליו ובלי התורה מה נחשב חיי בן ישראל שמצבו החומרי והמוסרי נוסד אך על אדני התורה.

אחרי שאנו רואים כי התורה הולכת ודלה יום יום מלומדיה אם כן איפוא מה יהיה מבנינו אחרינו בדור יבוא? הלא יתנגפו רגליהם בהכשלם בדרכי התורה באין מורה ומנהל להם ובחשיכה יתהלכו באין מי אשר יאיר להם את הדרך באור תורה ואין מי אשר יורה דת ודין. לכן כל איש ישר הולך וזיק אהבת עמו ותורתו עוד לא נכבה מקרב לבו, יבין איך נחוץ לנו למהר לתקן את הפרצה הזו אשר תוכל להיות לפרץ רחב בחומת הדת, והתיקון לזה לחזק אשיותיה לבל ימוט, לא נפלאות ולא רחוקה היא מאתנו ובנקל נוכל לעשותה אם אך כל איש אשר נגע יראת ה' בלבו ישחד מכחו וממונו לתת סעד לאלה הלומדים צעירי הימים אשר הקדישו את עצמם ואת חלקם בחיים אך ללימוד התורה למען אשר יוכלו ללמוד באין מפריע אם יהיה להם מחייתם וידם תמצא גם לשלוח לבני ביתם, ולדבר הזה נצרך אך מעשים וכל איש לפי מדרגתו מוכשר להיות מעשה, אם אמנם איש רם המעלה מוכשר יותר להיות מעשה, אבל בדבר הזה אשר כל איש יבין כי נחוץ הוא בימינו יוכל כל איש להיות מעורר ומעשה בדבר ו...גדול המעשה יותר מן העושה" אמרו חז"ל. האיש אשר יתאמץ במצוה רבה כזו אשר שרשיה על מבועי התורה לעשות ענף ולהגדיל פרי בכרם התורה עליו יקויים המקרא "עץ־חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר".

ח. חלוקת הש"ס הגדול.

בשנת תרל"ט, בצאת השנה, העביר קול הגר"י סלנטר ז"ל במכתב עת: "הנה כאשר זקנתי ולא ידעתי... ע"כ נפשי בשאלתי אל התלמידים וגדולי התורה המקורבים שלי אשר יפנו אלי ואודיע אותם כל מגמתי ומאויי לבי". רבים פחדו לקול הקריאה הזאת, כי אמרו מי ידע מה הדבר אשר ידרוש מהם, ואחד מגדולי הדור כתב אליו: מסופקני אם גם אני מהמתבקשים לזה, באשר איזה שנים לא זכיתי לראות את כ"ק, ובין כה לא יצא הדבר לאור. ברם תמצית הענין היה כך: ידוע מה שאמרו חז"ל "איזה תלמיד חכם כל ששואלין אותו הלכה

בכל מקום ואומרה" (שבת קי"ד) ו"האומר על מנת שאני תנאה עד דתני הלכתא ספרא וספרי ותוספתא" (קידושין מ"ט) אמנם בעו"ה ירדנו פלאים, לא לבד שאין לנו בעלי כשרון גאוני כמו לפנים, אלא גם השקידה נתמעטה מאד, אין לנו אנשים הממיתים עצמם באהלה של תורה כמו הגר"א ותלמידו הגר"ז מוילנה והגר"ר עקיבא איגר, ואין לנו תקוה שלהבא יולדו לנו חכמי ישראל שיהיו בקיאים בכלי תנאי ספרא וספרי ותוספתא וכולי תלמודא [ובזמננו אף הטועה בפסקי הגאונים נקרא טועה בדבר משנה] ואם ישנם יחידים, הריהם משרידי הדור העבר, וכלום הזקנים האלו לעולם יחיו? ואם יולדו איזה בעלי כשרונות גדולים, מי יודע אנה יתבזבזו כשרונותיהם? ואם יעלה על לב גדול אחד [אשר חסר לו שלימות הבקיות] לחדש איזה דין יפחד בלבו אולי נמצא באיזה מקום משנה או תוספתא מפורשת להיפך.

אך בזאת תמצא הדרך: ידוע כי צירוף הרבה כחות קטנים ימלא החסרון בכחות גדולים, וכמו כן בענין זה, כי ע"י אסיפת הרבה כחות נמלא את חסרוננו הגדול, ואם לא נוכל למלא מקום גאון גדול באיכות, היינו בהבנה והעמקה, עכ"פ נמלא החסרון הזה בבקיות ולכל הפחות יהיו לנו בצירוף כחות רבים גאון גדול כמו הגר"ז מוילנה: וזה הוא ענין „חלוקת הש"ס הגדולה" היינו שיסדרו חברים מקשיבים ויחלקו ביניהם למד הש"ס ואבזרוהו עם הראשונים החונים על דגלם, עד שלא יהיה ענין אחד עמום אשר לא ימצא עכ"פ אחד שיהיה בקי בו היטב, ואם יהיה לאחד ספק במילתא דלא קאי בהאי מסכתא יפנה אל העוסק במקצוע הזה, וע"י זה שיהיה לחוק שיתאספו החברים העוסקים לעתים מסויימות תצמחנה תועליות רבות, ואם יעלה על לב חכם לחדש איזה דין או להכריע בדין אשר מסתעפים ממנו ענפים רבים במקצועות שונות, כאשר יציע במעמד האספה ההיא ידעו עכ"פ כי אין סתירה מפורשת לדין ההוא.

ט. ענין יסוד סמינר לרבנים (ע"י הברון גינצבורג)
עד כמה גדול כחו של היצר הרע שגם בימי הריאקציה, כמו עתה ר"ל, ירהיבו אצילינו לעשות פרצים חס ושלום בחומת הדת ובקיעים באחדות ישראל, בהתיסדות „בית אבידן" כזה, שעל כן חובה עלינו למחות נגד זה ככל האפשר, אבל אויב עצות הנני: מצד אחד קשה מאד לצאת במלחמה גלויה נגד האצילים, כי אז אולי ע"י זה סכנה ח"ו מרחפת על כלל ישראל, אבל מצד שני אי אפשר לשבת בחיבוק ידים בשעה שחושבים אצילינו מזימות להמיט שואה רוחנית על ישראל, ע"י התיסדות הסמינר. קשה להחליט באיזה אופן למחות, אם להגיש

קובלנא לרשות, לבאר שדעת העם איננה נוחה מהסמינר, או אולי יש דרך לפתוח בשלום ולמחות בנימוס נגד הבארון גינצבורג בעצמו ולבאר לפניו את האחריות של הסכנה הגדולה שהוא מקבל עליו בזה — סכנה לתורתנו הקדושה ולפירוד האומה שיגרמו הפסד עצום גם למצבנו החומרי ה' ירחם. אמנם כן! הוסיף ר' ישראל לדבר: כלל גדול הוא, פותחין בשלום אבל באופן הזה הלא החובה היא שהמוחה יהיה כבוד הגאון ר' יצחק אלחנן יחי', וזה קשה לי להאמין, מפני שאך זה מקרוב שהוא התודע אל הברון ועיני כל ישראל נשואות עתה אל ר' יצחק אלחנן, יען שגם אצילינו בפטרבורג מוקירים ומכבדים אותו מאד ועל ידם יוכל להקל מצבם הרע של ישראל, לכן קשה לי לקוות אם יעתר לצאת במחאה ומה גם להיות הראשון בזה, ומטעם זה קשה לי להציע בעצמי לפני הגאון ר' יצחק אלחנן שיחי'. בעודנו מדברים באו הגאון ר' אליעזר גורדון ז"ל שהיה אז אב"ד קלם והעסקן הנכבד הרה"ג ר' אהרן נוויאזקי, אחד מראשי נכבדי קובנה, ואחרי שהגרי" סלנטר נכנס אתם בדברים בענין זה ונתווכחנו יחד אמר ר' ישראל: טוב, התפלפלו אתם, הנני נהנה מזה; גם אשמע חות דעת כל אחד מכם ויתברר לי הדבר יותר, וגם נעימה לי חברתכם מאד..

(ר' יעקב ליפשיץ זכרון יעקב ח"ג)

*

הנה אב משכיל, כשמעניש את בנו אהובו בגלל איזה חטא, מסביר הוא לו גם גודל חטאו והעונש שניתן לו בגלל החטא, כדי שידע הבן שהעונש הוא לא מתוך שנאה ואכזריות אלא בגלל החטא, למען ידע להבא למנוע את עצמו מחטאים אלו, וכן נוהגת הממשלה כשמענישה את המורדים והפושעים: היא מפרסמת כתב האשמה וסיבת העונש, למען ידע הקהל שגם העונש הזה הוא צדק ומישרים. לכן אם הרה"ג יכתבו מחאות לבארון נניח שהאצילים בפטרבורג ישאו להם פנים וינערו כפיהם הפעם מחפצם זה, אבל במחאות גרידא לא יתכן לבאר היטב כל הטעמים מקלקלת והפסד הסמינר לרבנים לתוה"ק ויראו זה רק כגזירת עירין בכח הסמכות של הרבנות ולא מטעם של הכרה פנימית שכלית, לזאת מה טוב יהיה שתסודר מחברת מיוחדת בטוב טעם ודעת, ואז ביחד עם המחאות יהיו כתפוחי זהב במשכיות כסף וישיגו מטרם.

(ר' יעקב ליפשיץ זכרון יעקב ח"ג)

*

ואת אשר כתבתי שמה אשר כתיבת הרבנים לבארון [נגד יסוד

הסימנר לרבנים] — יהיה דוקא דברי רכות, לא בי הוא לפי רכות תכונתי ובריאותי לשפוט בזה. כבודם הרם ימתלו להתיישב בזה ואין לאדם באמת אלא מה שענייני בינתו רואות, ומי יודע אם יש שהות לילך ברכות. (מתוך מכתב הגר"ס „זכרון יעקב" ח"ג)

י קצרות.

בשקידת התורה יש שתי בחינות: יש אדם אשר בנקל ילמוד מתוך הספר זמן רב אבל העיון קשה עליו כברול, ויש אשר ישקוד בלמדו בעיון אבל ללמוד בספר קשה לו — לכן מסופר על הגר"ס שכל ימיו עסק בלימוד מוסר על ביטול תורה ודרוש לשם כך לימוד מוסר במדה רבה.

(הגרש"ז מקלם)

*

שמעתי פעם ממנו זלה"ה הכ"מ (ר' ישראל) הגדרת „עם הארץ" המבואר בש"ס, ונשתוממת מאד עד שחשבתי: הלא הגדולים שלנו היום אינם גם „עם הארץ" כפי שתיאר; עד שראיתי בב"י הלכות נדרים שמביא בשם הרשב"א, כי יש לנו דין עם הארץ כי רובם אינם בני תורה.

*

שמעתי מפיו (ר' ישראל) שסיפר על רבו הגר"ז מסלנט שנסע לגאון אחד ללמוד וחזר ממנו, מפני שראה שלא דקדק כל כך בהלכה למעשה.

(הגרש"ז מקלם)

*

„אין כל חדש תחת השמש" (קהלת ט') אמרו חז"ל (מדרש רבה קהלת): הא למעלה מהשמש יש חדש, שמעתי מאדמו"ר (ר' ישראל) ששאל: הלא גם תחת השמש יש חדש, אלא שאין זה חדש מציאותי כי אם הרכבה, ואם כן הלא גם בתורה אין זה חדש כי אם הרכבה? ותירץ, כי בדברים שתחת השמש אין לאדם כח למעלה מטבעו אבל בתורה שהיא למעלה מהשמש נותן הקב"ה לאדם כח למעלה מטבעו.

(הגרש"ז מקלם)

*

אדמו"ר ז"ל מנוחתו כבוד (ר' ישראל) פירש את המקרא „כי נער ישראל ואוהבהו": נער, לומד ומחשיב עצמו כנער קטן. ומצאתי תנא דמסייעא ליה ב„בעל הטורים" תרומה פסוק „והיו הכרובים" חסר כרביא, „כי נער ישראל ואוהבהו". נראה כי פני הכרובים כינוקא,

להורות לעם ה' קטן כגדול עד משה רבינו ע"ה להחזיק עצמם כרביא
„ינוקא“ להתלמד תמיד, בין בתורה, בין במדות ובין במוסר ואז הן
(עפ"י הגרש"ז מקלם) מרכבה קדושה.

*

שלח שלמה לבי מדרשא אבא מת ומוטל בחמה וכלבים של
בית אבא רעבים מה אעשה שלחו ליה חתוך נבילה והנח לפני הכלבים
ואביך הנח עליו ככר או תינוק וטלטלו ולא יפה אמר שלמה כי לכלב
חי הוא טוב מן האריה המת (קהלת ט') (שבת ל'). שאל אדמו"ר ר'
ישראל סלנטר ז"ל: איך זימן הקב"ה שתי השאלות יחד אשר אינם
לפי כבוד דוד המלך? ותירץ שיש להסביר דבר זה במה שאמרו חז"ל
„לעולם ידור אדם במקום רבו שכל זמן ששמעי בן גרא קיים לא נשא
שלמה את בת פרעה. אוהבי דוד קראו לשמעי בן גרא „כלב“ מת „למה
יקלל הכלב המת את אדוני“ ודוד המלך צוה לפני מותו לשלמה
שישתדל להרוג את שמעי, ורצה ה' ששלמה לא ימיתנו מפני שכל זמן
ששמעי בן גרא קיים לא נשא שלמה את בת פרעה ורמזו לו מן השמים
על זה על ידי שתי השאלות שנודמנו יחד „כי לכלב חי הוא טוב מן
האריה המת“.

*

החפץ חיים ז"ל מסר את המשל שהמשיל ר' ישראל סלנטר
זצ"ל על ההפסק בלימוד תורה: מסילת ברזל שאורכה אלפי מטרים
— אם יבוא אדם ויוציא את הפסים באורך שתי אמות ויאמר: וכי מה
עשיתי? וכי איזה ערך יש לשתי אמות של פסים באורך מסילה כזאת?
אבל האמת היא שאדם זה על ידי פעולה קטנה זו הפסיק על ידי כך
את מהלך הרכבת, כן הוא אם אדם מפסיק שעה אחת לימוד תורה הרי
זה הפסיק את מהלך לימוד התורה של כל ישראל.

(תולדות החפץ חיים להרב ישר)

*

בקובנה היה קיים בית המדרש אשר עפ"י פקודת הגר"י סלנטר
ז"ל קבעו בעלי הבתים ללמוד שיעור חושן משפט בדברים המזדמנים
(עפ"י סדר למשנה להגר"י מלצן) למעשה.

*

זל הגר"י סלנטר ז"ל בבית מדרשו בממל היה, לתהות
ל קנקנם של הספרים העומדים בארון הספרים, והספרים
עיניו כל כך היה מעמידם לצדדין שלא יהיו כל כך מוכנים

לקריאה. לרב אחד שהיה לו ספר „אבני מלואים” יעץ לו שיעשה צדקה בכל עת להעמיד ספרו בארון הספרים לתועלת הרבים.
(הרב נימרק ספר אשל-אברהם)

בשולי הפרק.

לפנינו ב„סדר למודים” שלשה מכתבים שכתב ר' ישראל לבן אחיו הר"ר ידידיה, הגאון ר' ארי' ליב ליפקין ז"ל אב"ד קרטינגא, בהיותו עוד צעיר לימים וחתן לבת אחיו של ר' ישראל הר"ר יצחק, בהם ביקש מדודו הגדול סדר לימוד ור' ישראל ענה לו בפרטות, ובעיקר עמד על קניית הבקיות, ר' ישראל שראה בו שעתיד הוא להיות גאון גדול בתורה ורמז לו על כך במכתבו, נתן לו גם סדר בלימוד המוסר. ראייתו של ר' ישראל היתה נכונה: ר' ארי' ליב ליפקין נעשה לגאון גדול. הוא חיבר הרבה ספרים וסידר כת"י של זקנו אביו של ר' ישראל הגאון ר' זאב בן אריה ז"ל על הש"ס, הרמב"ם, העיטור ותשובות הגאונים. לפנינו ב„הוראה ורבנות” מכתבים, ספורים, ואמרות בעניני הוראה שמהם משתקפת דאגתו של ר' ישראל למצב ההוראה בדורנו וכן לעבודת ההוראה עצמה, שיהיו מורי ההוראה תלמידי חכמים גדולים, בקיאים וחריפים, בעלי שכל ישר ומקושטים במדות, שתהא עבודת ההוראה עומדת על רמה תורנית ומוסרית גבוהה, וכן ההשתלמות בהוראה והשימוש חכמים שתקדם לעבודת ההוראה.

ב„לימוד תורה ואומנות” מובא מכתב מענין של ר' ישראל שממנו למדים אנו דעתו של ר' ישראל על בעיה זו של תורה ומלאכה ועל אומנות נקיה.

ב„ערך התלמוד” מגדיר ר' ישראל את ערך התלמוד לדורנו ואת הראשונים בענין לחלוק עליהם. יש להשוות מאמר זה לדבריו של ר' ישראל במכתביו ב„אור ישראל” מכתב י"ח.

ב„יגיעת התורה” מוסבר הרעיון שהיגיעה בתורה היא תכלית לעצמה, ולפי רעיון זה מסביר יפה ר' ישראל את המאמר חז"ל „איני יודע אם לעמל פה נברא או לעמל מלאכה”.

ב„חינוך הבנים לתורה” מוסבר חובת האב בחינוך בנו בכל המצבים והאחריות של האב כלפּי הבן בחינוכו.

ב„הקריאה לחינוך לומדי תורה” מתגלית לפנינו הירידה במצב לימוד תורה והדאגה של ר' ישראל לחיזוקה ע"י השתלמות אברכים לגדולי תורה. קריאה זו היא קטע מהקריאה לתמיכה בכולל האברכים שנוסד בקובנה. שנתפרסם בצורת מאמר בספר „עץ-פרי” יחד עם

מאמרו של הגאון ר' יצחק אלחנן ועוד. בהמאמר כלו יש הרבה חידושי מוסר.

ב"חלוקת הש"ס הגדול" מובא מהגר"י מלצן תכניתו של ר' ישראל לחלק לימוד כל מקצועות התורה למספר אנשים גדולי תורה כל אחד במקצוע מיוחד והם יהיו יחד את הגאון הבקי בכל מקצועות התורה.

פרק ששי

דרכי מוסר

א. יסוד לימוד המוסר. ב. חיוב לימוד המוסר. ג. רפואה טבעית ורפואה סגולתית. ד. סדר לימוד המוסר. ה. לימוד מוסר בהתפעלות. ו. מוסר ציורי. ז. הכרת מקור המעשים. ח. אומנות השחיטה ולימוד מוסר. ט. האנחה. י. קצרות. יא. בשולי הפרק.

א. יסוד לימוד מוסר.

„...והעולה על כל הן הן גבורותיו ונוראותיו (של ר' ישראל), כי הפליא עצה הגדיל תושיה לזכות את הרבים לדור דור, להעלות מרפא ארוכה ותעלה לתחלואי נפשות, להשיבן לתתיה — בתחבולה הנפלאה של לימוד המוסר בהתפעלות; כי איון וחיקר ולימד דעת את העם, חכמה ומוסר, מזור ותרופה כוללת למחלות הנפש ולהנצל מפת ומוקשי היצר, לקבוע עתים סדורות בכל יום ללמוד בספרי יראה ומוסר בלב נכון, בשפתים דולקות, בקול מעורר תוגה ועצב והתפעלות הנפש; וכי הלימוד הזהו ישועה ומרפא בכנפיו, יראת ה' וענות צדק בעקבותיה, מלמד לאדם חכמה ודעת, צדק ומשפט ומישרים וכל מדה נכונה יקרה וחמודה.

והנה אדמו"ר הגה"ח קדוש ישראל, אשר כעמוד אש שלחו ה' לפנינו, להאיר עיני בית ישראל בתורה ויראת ה' ופתח לנו שערי אורה ע"י דרך לימוד היראה והמוסר — מסר נפשו על זה כל ימי חייו, לקבוע דרכי הרפואה הזאת של לימוד היראה והמוסר בהתפעלות ולשום לה מסילות בקרב ישרי לב יודעי בינה, וכן לחת לה מהלכים בקרב העם, להרחיב את המנהג בזה אשר ישוטטו בה רבים ותרבה הדעת ויראת ה' בקרב ישראל והרעיש את העולם בזה, כידוע ומפורסם. וחפץ ה' הצליח בידו ומשמיא זכו ליה לזכות בזה את הרבים ולפעול ישועות בקרב הארץ לחיי הנפש. כי ע"י הרפואה הבדוקה הזאת של לימוד היראה והמוסר הרבה עתקו וגם גברו חיל ביראת ה' ומדות רצויות ותהי להם למעיני הישועה, ישועת הנפש, אם מעט ואם הרבה,

איש איש לפי ערכו ותכונתו, ובכן נתרבתה דעת של יראת ה' בקרב ישראל.

והנה גדולים צדיקים במיתתן וכו'. כי כמו שאין מספר לגדודיו אשר זיכה בחיים, כן גם אחרי אשר נגנו ארון הקדש ואבד חסיד מן הארץ לא אבדו עשתונותיו ומחשבתו הטובה אשר חשב על עמו, להיטיב ולהשכיל אותם בינה ביראת ה'. כי כל פעולת צדיק לחיים, חיי הנפש, נשאר בידו ב"ה לפליטה עד היום. ואם כי העפר שב אל העפר ועיני בשר לא ישורנו, אולם רוחו עוד מתהלך בחיים ולא כבה אור ישראל, אור תורתו ויראתו ודרך מוסרו שואף זורח הולך ואור עוד היום, להאיר עיני תמימים ישרי לב ביראת ה' ועבודתו ית"ש.

כי מגדולי תלמידיו אשר חסו בצל דליותו, שתו מימיו היוצאים מן הקדש וזכו לעמוד לפניו ולקבל ממנו דרך ה', המה החזיקו בדרכו דרך הקדש ועמלו להפיץ תורת רבם ודרך מוסרו הטוב, לזכות את הרבים, לקרב נפשות ללימוד היראה והמוסר ולהשקותם מים חיים אשר דלו מן הקדש, קדוש ישראל וצוק"ל, מדברי חכמתו ומוסריו ביראת ה' ית"ש. וב"ה, כי הוקבע לימוד המוסר לחוק בכמה ישיבות גדולות ובכמה קבוצים של לומדי תורה, להפריש שעה קלה בכל יום להגות בספרי יראה ומוסר, ללמוד ליראה את ה' הנכבד והנורא. וכן נגה שביב מאור ישראל וקדושו להאיר גם על פני המזרח במקום הקדש ציון וירושלים, כי גם שם בקדש נמצאו איזה שרידים אשר ה' קורא מתלמידי תלמידיו, יושבי אהלים של תורה, משיבי מלחמתה שערה, שהנהיגו ביניהם דרך הקדש של לימוד היראה והמוסר ועל דרכיהם נגה אורה; יגבירו חילים בתורה ויראת ה' טהורה".

(הגר"י בלזר, בהקדמתו לספר „אור ישראל")

ב. חיוב לימוד המוסר.

.....לא ככל הלימודים לימוד המוסר הלזה. אין לימוד אשר יקיף חיובו על כל הנפשות, הנשים פטורות מתלמוד תורה; קשי יום וחסרי דעת במצוקות רעות ח"ו יש מקום הרבה לפוטרים; איש איש לפי ענינו ישולל מחיובים; לא ראי זה כראי זה, כל אשר ירחיב לאדם כן יגדל החיוב וכן ירבה. לא כן לימוד הלזה, הוא חיוב מקיף לכל הנפשות, אחת לא נעדרה. כי המלחמה פרושה על כל החיים המדברים, היא מלחמת היצר ותחבולותיו, תאות האדם ועלילותיו, אשר תמה ילכדותו במכמוריהם לבל תהיה לו תקומה ח"ו, אשר כמעט קט יפשע האדם למרבה, באין מעצור לרוחו להוציא כל מפעל רע ונתעב לעיני

השמש. ארי! מה נעשה ליום פקודה, כי יפקוד ה' המשפט על כל החיים, מעשה האדם ותחבולותיו. במה נאזר עוז ותעצומות לעמוד נגד המלחמה החזקה הלזו, אם לא בלימוד הלזו — לימוד המוסר". („אור ישראל", מכתב ג').

ג. רפואה טבעית ורפואה סגולתית.

....ברא הקב"ה יצר הרע ברא לו תורה תבלין וכו' — והיא בחינה גשמית", (אגרת המוסר להגר"ס). פעם אחת שמעתי מאדמו"ר ז"ל (ר' ישראל) ענין זה באופן אחר קצת, והוא: יש בעולם שני סוגי רפואות: (א) רפואה טבעית; (ב) רפואה סגולתית. רפואה טבעית היא הרפואות שמשתמשין בהן הרופאים לכל המחלות, לקרר הדם או לחמם, כדי להעמיד הגוף על מזגו הטבעי. רפואות אלו נקראות טבעיות והן פועלות בקשר סיבה ומסובב. רפואה סגולתית היא: הקמיעות והלחשים שאינם פועלים לפי קשר סיבה ומסובב, ויסוד פעולתם נעלם מאתנו. ההבדל בין שני סוגי רפואות אלו הוא בזה: הרפואה הסגולתית פועלת רק בשעת מעשה, בשעה שנושא את הקמיע; והרפואה הטבעית פועלת ע"פ רוב אחר המעשה, אחרי גמר שתיית ושימוש הרפואה. כן הדבר ברפואות הגוף וכן הדבר ברפואות הנפש, בתבלין של תורה: (א) רפואה סגולתית — כשהאדם חולה בנפשו בעון לשון הרע ובא לחכמי התורה לבקש רפואה, יאמרו לו שרפואתו היא לימוד התורה, כמ"ש: „בראתי לו יצר הרע בראתי לו תורה תבלין", ואין הבדל באיזה דבר תורה יעסוק, ב„ארבעה אבות נזיקין" וכדומה. רפואה זו לא נבין בשכלנו איך היא מועילה ללשון הרע, ולכן היא נקראת „רפואה סגולתית". הקב"ה נטע בתורתנו הקדושה הסגולה הזאת, כמו שאמרו: „כל העוסק בתורה לשמה וכו' ומכשרתו להיות צדיק" (אבות, פרק ששי), ולכן מועילה רפואה זו רק בשעה שעוסק בתורה, כדרך רפואת הקמיע, וזה מה שאמרו: „תורה בעידנא דעסיק בה מצלא". (ב) רפואה טבעית, כשהאדם חולה בעון לשה"ר ילמוד מאמרי חז"ל המדברים בעונשים החמורים של עון לשה"ר ובכך יעצור עצמו מלדבר לשה"ר. רפואה זו היא טבעית כמו שתיית הרפואה, כי גם בשכלנו נבין סיבת הרפואה ופועלתה בקשר סיבה ומסובב שפועלת לאחר המעשה.

הנה לבוא לבחינת הרפואה הסגולתית של תורה — יקשה מאד, כי לשם-כך מן הצורך להיות מלומדי התורה אשר לא פסק פומיהו מגירסא; ובעוה"ר בזמן הזה רחוק הדבר מאד להמצא במדרגה זו, ומי יאמר זכיתי לכי, טהרתי מעון בטול תורה שהיא בכל רגע, והיא פועלת גם כן רק כשהלימוד הוא לשמה, ועוד מדרגות גבוהות שלא כל

יחיד יכול להגיע אליהן. מתוך לימוד המוסר בהתבוננות ובהתפעלות, בשעות המיוחדות בימות החול ובשבת — יכול כל אדם להגיע לרפואת התורה, כי לימוד המוסר הוא ג"כ בכלל „תורה“, שלומד ועוסק במוסרי התורה, בבחינת הרפואה הטבעית.

(לפי הגר"נ אמסטרדם, „אור המוסר“).

ד. סדר לימוד מוסר.

סדר לימוד המוסר הוא, כפי ששמעתי מפי אדמו"ר (ר' ישראל), שיחלק האדם זמן לימודו בשני חלקים: אם יקבע האדם שעה ללימוד המוסר ילמוד במחצית השעה הראשונה בספר מוסר, מסלת ישרים, חובת הלבבות וכדומה, מתוך התבוננות ברעיונות שבספר, כדרך שלומדים כל ספר בעיון; ובמחצית השניה ילמוד מוסר בהתפעלות, לחזור פעמים רבות על מאמרי המוסר עד שיתפעל מהם וכדומה — שלפי סדר זה היה לימודו.

(הגר"נ אמסטרדם, „אור המוסר“)

ה. לימוד מוסר בהתפעלות.

*

„...שמעתי מאדמו"ר זצ"ל (ר' ישראל) על זה שמצינו בגמ' דיומא (פו:) וסנהדרין (ז:): „רב כד הוה נפק לדינא אמר ברעות נפשי לקטלא נפיק וכו', רב ספרא כי הוה חזי אמבוהא דספרי אבתריה אמר כי לא לעולם חסון וכו'“ — שחכמי התלמוד השתמשו בלימוד המוסר בהתפעלות. כי הלא רב ורב ספרא לא חידשו חידושי מוסר בדבריהם, כי אם אמרו דברי מוסר פשוטים, אלא שזה היה לימוד המוסר בהתפעלות. חכמת מוסר היא להוציא את הדברים בפה כדי שיכנסו ללב, להוציא את הדברים מן המושכל אל המוחש“.

(לפי הגר"נ אמסטרדם, „אור המוסר“).

*

„...שמעתי מאדמו"ר זצ"ל (ר' ישראל) שאמר, שיש מוסר שכלי ויש מוסר התפעלות. מצינו בגמ' עבודה זרה (יט:): „מכריז ר' אלכסנדר מן מאן בעי חיי, אתו כולי עלמא וכו' הב לן חיי, אמר להו: מי האיש החפץ חיים וכו' נצור לשונך מרע“. יש בדברי ר' אלכסנדר שתי בחינות במוסר: „מוסר שכלי“ ו„מוסר התפעלותי“. המוסר השכלי הוא המקרא כפשוטו, שהאיש החפץ חיים ולראות טוב ישמור לשונו ויהיה סר מרע. אבל מכיון שהמוסר השכלי אינו נכנס ללב האדם כראוי, לכן השתמש ר' אלכסנדר במוסר ההתפעלותי, בצורה של הכרזה. כדי שהדברים יכנסו ללב האדם, הכריז ר' אלכסנדר לפני הקהל: „מאן בעי חיי

חיי" ובאו לקנות אצלו חיים. אמר להם דברי דוד: „נצור לשונך מרע וכו'". בצורה ההתפעלותית הזאת נכנסו הדברים בלב העם ועשו רושם; נוכחו להבין את דברי דוד שבדרך זו קונים את החיים, חיי העולם הזה והעולם הבא יחד".

(לפי הגר"נ אמסטרדם, „אור המוסר").

.....שמעתי מפיו (של ר' ישראל) על אודות ענין לימוד המוסר בהתפעלות, שהיא כמו חכמת המוסיקה, לעורר כחות הנפש הפנימיים שיצאו מהכת אל הפועל. ידוע שבמוסיקה ושיר צריכים המנגנים בכלי השיר לעשות בידיהם תנועות שונות לפי ה„תוים" אשר לפנייהם — ואין לזעג להם; ואם ימצא איש אשר ילעג להם הרי הוא חסר דעה. כן בלימוד המוסר בהתפעלות, שבא לעורר כחות הנפש הפנימיים ע"י התפעלות הנפש — דרושה לפעמים גם פעולת הניגון וכדומה, בכדי להתעורר. כי בזה הוא ההבדל בין „תורה" ל„יראה". קניית התורה היא רק בשכל וקניית היראה היא ע"י התפעלות. ועל כן אל יהיו ללעג התנועות וההתפעלות הדרושות ללימוד המוסר".

(לפי הגר"נ אמסטרדם, „אור המוסר").

ג. מוסר ציורי

„תניא: מעשה בחסיד אחד שנתן דינר לעני בערב ראש השנה בשנת בצורת והקניטתו אשתו והלך ולן בבית הקברות" (גמרא ברכות י"ח). והדבר מפליא מאד — מה לו לחסיד ללון בלילה בבית הקברות במקום טומאה?

אולם שמענו מפה קדוש אדמו"ר הגה"ח זצוק"ל (ר' ישראל) שאמר על זה ביאור אמיתי נפלא, על פי דרך המוסר... כי הנה הלשון „והקניטתו אשתו" מוכיחה בעליל שהחסיד הזה התרגש ונתפעל ממה שהרגיזה אותו אשתו והרגיש בלבבו צער וקפידא, או גם כעס...

וכאשר הרגיש החסיד שנתפעל ממה שהקניטתו אשתו ובא לידי קפידא ונכשל במדת הענוה — רצה לשוב בתשובה ולהשלים נפשו במדת הענוה בתכלית. והנה ידוע כי יסוד דרכי התשובה הוא עזיבת החטא וקבלה על להבא. אמנם אינה דומה התשובה בדרכי המדות לשאר עבירות ומצות מעשיות, אשר בנקל יוכל האדם לקבל על עצמו להיות זהיר במצוה ולפרוש מן החטא; לא כן בדרכי המדות אשר שרשן הוא בפנימיות הלב, ודרוש עמל והתבוננות כדי לעקור משורש מדה שאינה רצויה.

ולכן החסיד הזה שנכשל ברפיון מדת הענוה ורצה לשוב

בתשובה ולהשלים במדת הענוה בתכלית — היה עליו להתבונן על ידי דרכי המוסר בפחיתות ושפלות האדם, שתקות אנוש רמה. והנה בזמן אחר היה אפשר לו לעמול בדרכי ההתבוננות בהמשך זמן; אבל כאן כאשר הזמן היה בערב ראש השנה, רצה לשוב בתשובה שלמה ולמהר להשלים נפשו במדת הענוה עוד בלילה הזה, טרם קומו לבקר משפט ביום הדין והנורא. על כן מצא לראוי להשתמש באמצעים היותר חזקים, להגביר דרכי ההתבוננות בשפלות ופחיתות האדם, שיעשה רושם ויפעול בכל עוז על לוח לבו. ולכן הלך ולן בבית הקברות, בית מועד לכל חי וסוף כל האדם, אשר שם הוא מוכשר ביותר להתפעל מהר מדרכי ההתבוננות — שתקות אנוש רמה ואחריתו בושע וכלימה, ולקנות מהר ענוה ושפלות הרוח. ולכן לא יפלא כלל על זה שהלך ולן בבית הקברות, כי כל מה שהיה נחוץ לו לעבודת השי"ת ה' ית"ש ובפרט לדרכי התשובה לא יבצר מהם כל עצה וכל תחבולה שבעולם.

(לפי „אור ישראל", כ"ו).

*

.....גדולה מזו מצינו לגדולי בעלי המוסר, שהשתדלו לקרב ציורי העונש בחוש בפועל, כגון „מעשה בחסיד אחד שהקניטתו אשתו והלך ולן בבית הקברות וכו'", ואמר אדמו"ר ז"ל (ר' ישראל) שהחסיד הזה נכשל בכעס וכללא הוא מבעלי המוסר שגם האדם הגדול אם הוא נכשל בחטא צריך הוא להשתמש ברפואות של האדם הקטן, לפיכך הלך ולן בבית הקברות לקרב זכרון יום-המות בחוש. דבר זה שמעתי ממנו כמה פעמים ובכל פעם אמר זאת כדבר חדש, ולא הבנתי אז מה היא ההתפעלות מזה כל כך. ותהלה לה' שעתה אני מבין החדשות שנצורות בזה ולא יאמר זאת רק בעל מוסר כמוהו, שעסק בעצמו בציורים. והנה באמת לא דבר חדש הוא, אבל מקרא מלא הוא: „טוב ללכת אל בית אבל מלכת אל בית משה" (קהלת ז' ב'), כי שם תהא לו התקרבות הציור, ולא עוד אלא שכל התורה מלאה מענין הציור: „ציצית" — ציור, וראיתם אותו וזכרתם; תפלין — ציור, לאות על היד לשעבד תאות הלב, „בין עיניך" לשעבד הכל לעבודתו ית', וכהנה רבות".

(הגרש"ז מקלם).

י. הכרת מקור המעשים.

.....עיקר גדול בעסק לימוד המוסר הוא הכרת מקור המעשים, היינו שתכיר היטב כל פרטי מעשיך אשר אתה עושה לאן הם נוטים

ומאיזו מדה הם נובעים, אם ממדה רעה או ממדה טובה, אם לשם שמים או אינו פניה לגרמיה! ואם מקור המעשה וסיבתו היא מדה רעה, כעס או גאווה או שאר המדות הרעות, עקור את המעשה וסיבתו, אם לא שהמעשה הוא מצוה, שבמצוה יש לנו הכלל שאף שלא לשמה נחשבת למצוה".

(לפי העתק כת"י).

ח. אומנות השחיטה ולימוד מוסר.

מעשה באחד שפגע בכבודו של ר' ישראל בשעת נסיעה ברכבת בדרך לוילנה. בבואו לוילנה ובהודע לו לאותו אדם זה שהנפגע על-ידו הוא ר' ישראל סלנטר — נחפו מיד לבקש ממנו מחילה, ור' ישראל לא זו בלבד שמחל לו אלא אף הציע לו עזרתו בענין לימוד אומנות השחיטה, שלשם זה בא אותו אדם לוילנה. כשנפרד ממנו נתן לו ר' ישראל ספר קטן ואמר לו: בעתות המנוחה עיין בספר זה, כי טוב הוא הספר לכל אדם וביחוד בשבילך, לאומנות שלך, שדרושה לה יראת שמים — שלא להכשיר הטרפה, ואהבת הבריות — שלא להטריף את הכשר. כשיצא מהבית הציץ האיש בספר, והנה הוא הספר „מסלת ישרים". (לפי ספר „מעשה אלפס").

ט. האנחה.

איש אחד קנה מאת החפץ חיים זצ"ל את כל ספריו, מלבד הספר „חפץ חיים". שאלו בעל הח"ח, מפני מה אינו קונה גם ספר זה? ענהו האיש, כי היות והוא סוחר גדול שעומד בקשרי מסחר מרוכבים ובא במגע עם הרבה אנשים, לפיכך קשה לו להמנע מלשון הרע, ומה בצע לו איפוא בהפר לאחר שהוא משוכנע מראש שלא יוכל לקיים את הכתוב בו.

השיב על כך הח"ח, כי על נושא זה נודמן לו לשוחח פעם עם הגאון ר' ישראל סלנטר זצוק"ל, שאמר לו כי להביא אדם מישראל לידי אנחה על-שום שקשה לו לקיים מצוה כהלכתה — אף זה דבר גדול הוא. מאחר שכן, סיים החפץ חיים את דברו לאותו סוחר, הריני מיעצך דוקא לקנות את הספר „חפץ חיים", והיה אם גם לא תוכל לקיימו — הרי בכל זאת לידי אנחה הלא עשוי הוא להביאך ובשביל זה בלבד כבר כדאי הדבר שהספר ימצא ברשותך ותלמד בו. (תולדות החפץ חיים להרב ישר)

י. קצרות.

לעסוק בספרי מוסר ולחזור על האגדות השייכות לעניני מוסר ומדות בעל פה (לפי העתק).

...ללמוד מוסר בשנים, שילמד איש את רעהו וילמד איש מן רעהו (לפי העתק כת"י).

*

...התחזק נא אחי לחזור על ספר „מעלות התורה“ הרבה פעמים. תן דעתך ולבך לדעת מבטן מי יצאו הדברים, כי כמו אשר ישאל איש בדבר ה' כן דברי הגאון המחבר ספר „מעלות התורה“. חזור על ספר „מסלת ישרים“, למד גם „אבות דרבי נתן“, שגן וחזור עליהם היטב בעיון ולא תצטרך ללמוד ספרים אחרים בלעדם, לדעתי, כלל. (לפי העתק כת"י).

*

אמר אדמו"ר (ר' ישראל): כדי לדעת שזקוקים ל„מוסר“ — דרוש תחילה ללמוד הרבה מוסר. (לפי הגרש"ז מקלם).

*

אמר הגר"ס: הלומד מוסר צריך שיתקיים בלבו רושם לימוד המוסר כל ימי חייו. (אור המוסר).

*

אמר לי (ר' ישראל) קודם נסיעתי, שטוב לעיין בספרי מהר"ל מפראג (הגרש"ז מקלם).

*

מעשה בסוחר אחד שבא לשאול בעצת ר' ישראל, היות שהוא טרוד מאד ויש לו רק שעה אחת פנויה ביום, מה עדיף ללמוד בשעה זו — דף גמרא או מוסר? השיב לו ר' ישראל, שיקבע שעה זו ללימוד המוסר. לכשילמד מוסר — הוסיף לו ר' ישראל — ימצא עוד כמה שעות פנויות ביום לקבוע עתים לתורה. (מפי בעלי מוסר, „שערי ציון“).

*

אגיד לכם, כי מה שהעמיד אותי על רגלי בעיני עבודת ה' הוא רק לימוד המוסר, כמו שקבלתי וראיתי בימי חלדי את אדמו"ר זצ"ל (ר' ישראל) שחזר על מאמר חז"ל: „כל הפורש מדברי תורה אש אוכלתו“ כמה וכמה פעמים בקול רם, בשפתים דולקות ובהתלהבות גדולה; וכל יום שאני לומד מוסר, כל המעשים והדבורים והמחשבות יותר טובים הם אצלי. (הגר"נ אמסטרדם).

*

...לומד המוסר חי חי יקרא, בגדרו כל חי מרגיש, לשום ללב לידע חסרונותיו ולהשתוקק לתקונם.

(מכתב י', „אור ישראל“).

...בתחלת לימוד המוסר רגזתי על העולם ולא על עצמי ; אחר כך רגזתי גם על עצמי ולבסוף רגזתי רק על עצמי ואת העולם דנתי לכף זכות. ("המאורות הגדולים").
בשולי הפרק.

לפנינו דברי תלמידו המובהק הגר"י בלזר, בהערכת פעלו של ר' ישראל בקביעת לימוד המוסר ואומר: „כעמוד אש שלחו ה' לפנינו להאיר עיני ישראל בתורה ויראת ה'“.

הגר"ב מעריך את עצם הרעיון הזה של קביעת לימוד המוסר ומסירות נפשו של ר' ישראל בזיכוי הרבים בלימוד זה. כן הוא מגדיר את תורת המוסר של ר' ישראל שהיא ה„דעת“ ביראת ה', וכן הוא מציין שנמשכה השרשרת אחרי הסתלקותו של ר' ישראל בקביעת לימוד המוסר בכל הישיבות ובארץ ישראל. ר' ישראל, במכתבו מאריך בדברים על חיוב לימוד המוסר, שהוא חיוב מקיף על כל בני אדם באין יוצא מן הכלל. כל איש לפי מצבו. הגדרה זו של חיוב לימוד המוסר, היא תוצאה מראיית דרך המוסר כהשקפת עולם והתרת דרך-חיים לכל אחד לפי מצבו ותכונותיו ולכן לימוד המוסר אינו רק מעלה יתירה בלבד אלא הוא לימוד וסלילת דרך לאדם.

הגר"נ אמסטרדם מוסר בפרוטרוט תוכן שיחתו של ר' ישראל על „תורה תבלין“ (שנכללת ב„אגרת המוסר“). בשיחה זו ישנה הערה חשובה, שלימוד תורה פועל בתור רפואה סגולתית רק כשהלימוד הוא לשמה ובמדרגות גבוהות.

כן מוסר זגר"נ אמסטרדם סדר לימוד מוסר שקבע ר' ישראל, והוא מורכב מחלק עיון וחלק התפעלות. חלק ההתפעלות הוא חדרשו של ר' ישראל ונתקבל כשיטת לימוד קבועה, ואילו חלק העיון הונח עד מאד. ר' ישראל ראה בתורת המוסר מקצוע גדול בתורה וחכמת חיים הצריכה לימוד ועיון, לכן קבע סדר לימוד בעיון, ללמוד היטב ולהבין דרכי מוסר. סדר מוסר זה מוצאים אנו גם ב„קבלות“ של ר' ישראל. הגר"נ אמסטרדם מוסר דבריו של ר' ישראל על מקור לימוד המוסר בהתפעלות בדברי חז"ל. חידוש הוא ה„מוסר הציורי“ — לקרב הדבר בחוש — שתלמידו הגר"י בלזר והגרש"ז מקלם מוסרים מפי רבם.

החפץ חיים ז"ל מספר משיחתו של ר' ישראל בענין ערך ההשפעה המוסרית על האדם עד שאין לזלזל גם באנחה.
ב„קצרות“ מובאות פנינים על ערך לימוד המוסר ורושמו על האדם.